

**ПРИЛОГ КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ГРЧКАТА
ПРОПАГАНДНА АКТИВНОСТ ВО БИТОЛА ВО
ШЕЕСЕТИТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК (ДО ПОЧЕТОКОТ НА
КРИТСКОТО ВОСТАНИЕ ВО 1866 ГОДИНА)**

Битола со својата местоположба во текот на XIX век заземала значајно место во економскиот, политичкиот и социјалниот живот на европскиот дел на османлиската држава. Тоа придонесува за отворање на повеќе дипломатски претставништва на некои европски држави во градот, како и за засилување на пропагандните активности на разни здруженија на културно-просветно и црковно поле со потекло од Балканот, но и од друго место. Во редот на истите треба да се гледа и зголемениот интерес на грчката пропаганда за делување во градот и неговата поширока околина и тоа преку дејството на Патријаршијата и нејзините претставници во Битолската митрополија, како и со директно присуство на дипломатските претставници на грчкото кралство, кое во овој период е единствената независна христијанска држава на Балканот и кое сака да го засили своето влијание во одредени делови на османлиската држава.

Логично било да се очекува од Грција, како единствена независна христијанска држава на Балканот, да пројави интерес за отворање на свои дипломатски претсавништва на територијата на османлиската држава, посебно во деловите каде сакала да го засили своето влијание. Таков бил и случајот со Битола, каде што немало голем број на Грци, но затоа имало релативно голема влашка заедница не само во градот туку и во неговата околина, а чии што влијателни личности често се приопштувале кон големогрчката пропаганда. Решението за отворање на грчко дипломатско претставништво во Битола било донесено во 1853

година¹, но тогаш тоа не било отворено. Најверојатно причина за неотворањето на грчкото дипломатско претставништво во Битола била избувнувањето на Кримската војна која доведува до големо заострување на грчко-османлиските односи кое кулминира со нивен прекин во 1854 година. Кон ова треба да се додадат и лошите економски и политички состојби во Грција, кои исто така влијаеле на отворањето на дипломатските претставништва. Сепак по нормализирањето на меѓусебните односи во 1855 година, грчката дипломатија добила можност да ја реализира веќе донесената одлука. Така во 1859 година во Битола бил отворен грчкиот вицеkonzulat на чие чело бил искусниот дипломат Герасимос Валијанос². Со ова започнува организирано делување на дипломатијата на грчкото кралство во овој регион, често со помош на разни грчки пропагандни здруженија и секако во соработка со битолската патријаршиска митрополија. Отворањето на грчкиот вицеkonzulat во Битола било и со цел да се засили елинизмот, овојпат со поддршка на грчката држава, во овој дел од Македонија, соочен со делувањето на македонските преродбеници.

Неуспехот на Грција да ја искористи Кримската војна за остварување на амбициите за територијално проширување ја оставил Македонија далеку од грчките граници, иако треба да се нагласи дека таа во тој период не била приоритет во грчките територијални аспирации. Тоа ја принудило Атина да бара нови форми за делување во таа насока и тоа во насока на пропагандно делување. Затоа сега била давана поддршка на оние кругови кои се залагале за активирање на грчката пропаганда во прилог на остварување на саканата цел. Низ разни делови на османлиската држава било планирано создавање на здруженија со цел да ја засилат грчката пропаганда. Сепак, неретко, тие здруженија не биле во најдобри односи со владата во Атина, заради разните политички

¹G. Tousimis, L'orientation ideologique garibaldienne de la jeunesse de Monastir en 1860. L'activite de leur club et sa fermentation vehemente par le Grand vizir Kibrisli, Etudes Balkaniques, n. 3-4, Sofia 1992, p.39

² исто

влијанија. Се случувало дури и некои министри во атинската влада да не ги информираат колегите во кабинетот за своето делување. Исто така и покрај истата цел, двата центри на елинизмот - Атина и Цариград неретко не биле на исти позиции, иако во најважните моменти за елинизмот нивите несогласувања биле ставани по страна. Согласно со тактиката за формирање на грчки здруженија на османлиска територија кон крајот на педесеттите години на XIX век во Битола во 1859 година било формирано првото грчко здружение во Македонија-„Димотико катастима“ или Казино³. Идеен творец на ова здружение бил јонскиот Грк Стаматис Папас, кој кон крајот на 1858 година пристигнал во Битола каде успеал да придобие одреден број на граѓани, претежно Власи за оставрување на својата замисла. Во здружението членувале граѓани од Битола и околината, кои како членарина годишно требале да плаќаат по 60 пјастри. Целта на ова здружение била да се пропагираат грчките идеи помеѓу населението и тоа преку ширење на пропагандна литература и весници кои доаѓале од Атина, а за таа цел скоро секојдневно биле одржувани состаноци ов една битолска кафеана⁴. Во исто време членовите на Казиното биле блиски со идеите на Гарибалди, кој несомнено во тоа време бил многу популарен на Балканот заради неговата борба за слобода и обединување на италијанските земји. Треба да се напомене дека во тој период некои грчки политички кругови биле во контакт со приврзаниците на Гарибалди во Италија кон кого гледале модел за остварување на своите апирации и тоа со можност да дојде до обединување на православните балкански народи, но под капата на елинизмот. Во исто време кралскиот двор во Атина, иако сакал да го искористи влијанието на Гарибалди за остварување на мегали идејата,

³ К. Βακαλοπουλος, Το μακεδονικο ζητημα, Θεσσαλονικη, 1989, σ. 143; Stephanos Papadopoulos, Ecoles et associations Grecques dans la Macedoine du Nord, Balkan Studies, 3, Thessaloniki, 1962, p. 401

⁴ Државен Архив на Република Македонија (понатаму ДАРМ), микрофилм (понатаму - м)-90; Gullois-Thouvenel, Salonique, 9 octobre 1860, Archive des Ministere des Affaires Etrangeres(AMAE), Larisa, V. III, Correspondance politique, f. 70; Русия и българското национално-освободително движение, 1856-1876, т.1, ч.1, София, 1987, док. 177, с. 361

со што би ја зацврстил својата позиција во Грција, не гледал со симпатии на активностите на политичките кругови блиски до италијанскиот патриот, плашејќи се за иднината на престолот. Тоа имало свое влијание и во релациите помеѓу грчкиот вицеkonzул во Битола и Казиното. Валијанос бил познат по своите цврсти националистички ставови и тоа не го криел. Таквата поставеност често повлекувала и опомени за неговото однесување. Некои руски дипломати сметале дека зад активността на Казиното стои грчкиот вицеkonzул во Битола⁵, но оваа констатација не може да се прифати. Валијанос сакал да има влијание врз делувањето на Казиното, особено врз неговите раководители-Мина Биста и Зузо, но во тоа немал поголем успех. Тој сметал дека националната работа требала да биде во согласност со власта, а не надвор од неа, а тоа се однесувало и на активността на Казиното⁶. Грчкиот вицеkonzул дознал за намерата на Биста и Зузо да заминат за Атина и се заинтертересирал за целта на нивното патување, но овие одбиле да го информираат за своите намери. Тој се сомневал дека двајцата членови на Казиното при нивната посета на Атина можеле да стапат во контакт со некои, според него, неодговорни луѓе, односно луѓе кои не биле блиски до владата. Биста и Зузо заминале за Атина када имале средба со познатиот политичар Метаксас, кој ги посветувал да не брзаат со своите постапки, но затоа добиле полна подршка од некои професори на Универзитетот. Сепак за нивната активност во Атина засега нема многу податоци. По нивното враќање од Атина тие јавно ги изнесувале своите идеи⁷, што секако им помогнало на османлиските власти при следењето на членовите на Казиното.

Делувањето на ова грчко здружение било прекинато при посетата на Великиот Везир Кибризли паша на Битола, кога голем број членови на Казиното биле уапсени. Според англискиот конзул во Битола, Кал-

⁵ исто

⁶ G. Tousimis, *L'organisation ideologique...*, p. 42

⁷ Оливера Јашар-Настева, Григор Прличев и еден апел на охридските Власи во врска со воведувањето на мајчиниот јазик во училиштата, *Животот и делото на Григор Прличев*, Скопје, 1994, фуснота 20, с. 27

верт, Казиното било гранка на поголема тајна панхеленска организација со широк круг на делување. Тој во својот извештај по повод разбивањето на ова здружение известува дека османлиските власти заплениле материјал со имиња на 160 членови на целата организација, а во нив се наоѓало и име на еден грчки министер⁸. Откривањето и разбивањето на Казиното предизвикало голема возбуда во Битола, но не довело до нарушување на редот и мирот во градот и околината. Деветмината уапсени членови биле одведени во вериги надвор од Битола, а самиот Кибризли паша бил уверен дека разбил добро организирана група⁹. Иако австрискиот вицеkonzул во Битола, Соретич, бил уверен дека заради својата младост членовите на Казиното немале да бидат судени, тоа сепак не се случило¹⁰. Мина Биста, кој бил осуден на затворска казна починал во затворската болница, некои членови биле осудени на по две години затвор и испратени во Конја, а некои на по една година¹¹. Смртта на Биста имала одек помеѓу прогрчките кругови во Битола и неговиот погреб бил искористен за пропагандна цел. Тогаш, во март 1861 година, пред извесен број на жители на градот, еден јонски Грк одржал говор во кој нагласил дека семето посеано од страна на Биста ќе никне, а починатиот треба да се гледа како маченик¹².

Последиците од растурањето на Казиното ќе се чувствуваат уште извесен период. Така во март 1861 година биле уапсени некои луѓе кои биле обвинети дека имале контакти со членови на Казиното. Еден од уапсените бил и учителот во грчкото училиште во Битола, Нако, инаку османлиски државјанин¹³. Тој не само што соработувал со членовите на

⁸ Името на министерот не се споменува (Елена Зографска, Нови моменти и согледувања за Димитар Миладинов и неговото време, Зборникот на Миладиновци, Струга, 1994, с. 165)

⁹ Русија и ..., док. 215, с. 464

¹⁰ Македонија през погледа на австриските консули 1851-1877/78, т.1, София, 1994, док.,30, с. 116

¹¹ ДАРМ, м-1:Calvert-Bulwer, Monastir, March 21st, 1861, Foreign Office(FO) 78/1600

¹² исто

¹³ исто

грчката организација, туку по се изгледа бил и нејзин член и заради тоа извесен период морал да биде отстранет од работното место¹⁴. Тоа само му ја зголемило популарноста помеѓу круговите блиски на грчката пропаганда.

Активноста на грчкиот вицеkonzул во Битола била насочена кон воспоставување на поцврсти врски со Пелагонската митрополија. Во таа своја намера имал успех, а тоа можело и да се очекува заради сличните интереси на Грција и Патријаршијата. Така многу забележливо било срдечното однесување на митрополитот кон Валијанос при отворањето на зградата на грчкиот вицеkonzулат во Битола¹⁵.

Стравот на Грција и на Грците воопшто од развојот на словенските движења на Балканот - посебно во Македонија и Бугарија, кои биле сметани како опасни и непријателски по грчките интереси и аспирации не можел, а да не се одрази и во делувањето на грчкиот вицеkonzул во Битола. Тој со големо внимание ги следел активностите на рускиот konzул во Битола, Хитрово и не ретко делувал на истите места, но со спротивна цел. Тоа било забележано и од страна на останатите konzули во градот и третирано како грчки страв од распространување на пансловенските идеи¹⁶. Всушност тоа грчкиот вицеkonzул и не го криел. Валијанос во разговор со Хитрово го изнел своето незадоволство од, според него, покажување на руска грижа само за словенското население, а не и за останатите христијани во Битола и околината¹⁷. Хитрово не го прифатил обвинувањето на грчкиот дипломат, но Валијанос останал на своите тврдења. Целта на Валијанос не била да ја изрази својата загриженост за руската грижа само за словенското население, туку да го покаже своето негодување за можноста македонското словенско население да биде откинато од грчкото влијание, а со тоа и да се заслабат

¹⁴ Македонија през., док. 57, с. 175

¹⁵ ДАРМ, м-1050; Хитрово-Петровиќ, Битола, 25 април/7 мај 1861, Архив Външей Поли-тики России (АВГР), ф: Главний Архив, У-А2, д. 901

¹⁶ Македонија през., док. 64, с. 187

¹⁷ ДАРМ, м-1050, Хитрово-Ростовскому, Битола, 18 јануар 1862, ф: Посолство в Констан-тинополе, д.1416

позициите на елинизмот, зошто мнозинско население во овој дел од Македонија било македонското словенско население. Тој страв Валијанос го покажал и во неколку разговори со англискиот конзул во Битола, Калверт, кога тврдел дека тоа население користи грчко писмо, а било приврзано кон Патријаршијата¹⁸. Припадноста на населението кон Патријаршијата од страна на грчката пропаганда, без разлика од каде таа потекнува, било користено како аргумент дека сите патријаршисти се Грци, а со тоа автоматски бројот на грчкото население многукратно се зголемувало.

Влошувањето на политичката ситуација во Грција проследено со немири и бунтови се одразило и во Битола, иако градот и неговата околина не биле блиску до грчко-османлиската граница. Причина за тоа биле одредени прогрчки кругови во градот и околината. Сепак треба да се напомене дека влијанието на овие кругови не било толку силно како во минатото¹⁹. Тоа пак не значело дека не била можна некаква активност во насока на предизвикување немири. Османлиските власти во градот биле сериозно загрижени од гласините за можен сојуз на „Грците, Романците и Словените против Турците“²⁰. Всушност се работело за посета на емисари на заговорнички комитети од Атина, кои пропагирале можност од заедничко делување на балканските христијани против османлиската власт. Мора да се каже дека целта на овие кругови во Атина не се разликувала од онаа на оние кои отворено се залагале за остварување на грчката мегали идеја, само што до нејзиното остварување сакале да дојдат со помош на другите балкански народи. Активност покажале и старите структури на приврзаниците на мегали идејата. Остатоците од некогашното Казино повторно станале активни. Јани Кафеџи, Поп Петро и други почнале да го шират своето влијание, посебно помеѓу селаните, а биле и во контакт со извесен Кираџи Насто,

¹⁸ ДАРМ, м-1: Calvert-Russel, Monastir, June 21st, 1862, FO 78/1678

¹⁹ Документи и материяли за историята на българския народ, София, 1969, док. 104, с. 126

²⁰ ДАРМ, м-1: Calvert-Russel, Monastir, March 6th, 1862, FO, 78/1678

кој имал влијание во костурската каза со цел да се вршат подготовки за востание при првите вести за немири во Епир²¹. Иако реално не постоела опасност од пошироки немири, сепак османлиските власти биле претпазливи.

Падот на баварската династија во Грција во 1862 години не довело до прекратување на грчките активности на османлиска територија. Тоа се однесува и на Битола. На чело на овие активности стоеле оние луѓе кои биле школувани во Атина. Османлиските власти не можеле да останат индиферентни на ваквиот развој на настаните. Најголемите сомнежи биле насочени токму кон оние кои биле школувани во Атина, зошто според османлиските власти “било природно дел од нив да бидат приврзани кон идеите на земјата каде се воспитани и да ги распространуваат тие погледи помеѓу своите сонародници.”²² Наскоро започнале и апсења на сомнителни лица. Тројца браќа, Власи по народност, Тома, Петро и Стефан Пано, кои имале основано продавница за книги биле уапсени, а нивните книги, претежно на грчки јазик биле конфискувани. Наскоро заради немање докази браќата биле ослободени. Слична акција била преземена и во куќите на неколку христијани и во грчкото јавно училиште²³. Ваквите османлиски активности довеле до остри протести на грчкиот вицеkonzул Валијанос, но без некој поголем ефект²⁴. Недовербата и сомнежот на османлиските власти кон прогрчките кругови во Битола се гледа преку гореспоменатите активности на локаните власти. Грчката влада во текот на кризната состојба во земјата, во 1863 година, се решила вицеkonzулатот во Битола да прерасне во konzулат²⁵ со што на некој начин се покажуваат и намерите кон овој дел од Македонија и значењето на истиот за грчките интереси. Османлиската загриженост за можни немири се покажала претерана, а

²¹ ДАРМ, м-1050, Хитрово-Лобанову-Ростовскому, Битоля, 7 юня 1862, АВПР, ф:Главний Архив, У-А2, д. 1416

²² Македонија през..., док. 105, с. 269-270

²³ ДАРМ, м-1:Calvert-Russel, Monastir, February 15th, 1863, FO 78/1764

²⁴ исто:Calvert-Bulwer, Monastir, March 28th, 1863, Fo 78/1764

²⁵ G. Tousimis, L'organization idelologique..., p. 39

со доаѓањето на Георгиос I, во 1864 година, на грчкиот престол доаѓа до смирување на активностите на оние кругови кои се залагале за брзо остварување на грчките аспирации. Новиот грчки крал повеќе се залагал за добрососедски односи со единствениот и моќен грчки сосед.

Грчките активности во Битола и битолско во првата година на владеењето на новиот грчки крал скоро и да замреле. Кон ова треба да се додаде и се помалото грчко влијание помеѓу македонското население. Тоа најдобро се гледа од еден изештај на рускиот конзул во Битола, Хитрово, во кој рускиот дипломат вели дека последните настани на Балканот придонеле имињата на Црна Гора и Србија да се изговараат со посебна почит, а шансата за слобода повеќе не се гледала само кон Грција²⁶.

Грција и Грците сепак не се откажале од Битола. На први јули 1865 година нов грчки конзул во градот станал Вангелиос Антипас. Новиот конзул бил лекар со потекло од Кефалонија, а стариот Валијанос се вратил во Грција каде што бил избран за пратеник и потпретседател на грчкото собрание²⁷. Новиот грчки конзул во градот на почетокот на својот дипломатски ангажман покажал голема агилност. Тој стапил во контакт со прогрчките кругови во градот, што секако било дел од неговата активност, со цел заеднички да делуваат во одбрана на грчките интереси, кои не биле исти со оние на македонското население. Тоа се гледа и од делувањето на новиот грчки конзул во Битола. Антипас се ангажирал во попречувањето на основање на училиште на народен јазик во Битола во октомври 1865 година. Тој заедно со видниот фанариот Димитраки се залагал за спречување на можноста од отворање на училиште на народен јазик во Битола. За таа цел двајцата го искористиле своето пријателство со Лаховари, драгоманот на битолскиот паша²⁸. Тогаш тие успеале да го убедат Хусни паша да не дозволи формирање на училиште на народен јазик. Димитраки и понатаму ќе се ангажира во таа насока за што ќе има подршка од Антипас.

²⁶ Русија и ..., т. 2, София, 1990, док. 1, с. 16

²⁷ ДАРМ, м-1: Calvert-Russel, Monastir, July 8th, 1865, FO 78/1879

²⁸ Русија и..., т. 2, док. 104, с. 218

Скоро во истовреме во Битола бил уапсен Јани Арванитојани под обвинение дека работел против османлиската власт. Грчкиот конзул Антипас енергично интервенирал кај локалната власт со цел обвинетиот, кој бил грчки државјанин, да биде ослободен²⁹. За ослободувањето на Арванитојани се ангажирала и грчката легација во Цариград. Тоа влијаело врз локалните османлиски власти да го ослободат и протераат Арванитојани во Грција. Ваквиот епилог довел до мало недоразбирање на Антипас со битолскиот митрополит Венедик, бидејќи Арванитојани бил познат како голем и жесток противник на митрополитот. Сепак треба да се има предвид дека грчкиот државјанин бил поврзан со Папа Петро и Темелко, кои претходно биле осудени заради нивната конспирација против османлиските власти³⁰. Најверојатно поврзаноста на Арванитојани со заговорниците била причината за ангажирањето на грчкиот конзул и помошта од грчката амбасада во османлиската престолнина.

Влијанието на грчкиот конзул, па и на прогрчките кругови во Битола постепено се засилувало, а тоа може да се види и преку притисокот против употребата на народниот јазик во училиштето во Битола и во текот на 1866 година, но почетокот на Критското востание драстично ќе ја измени позицијата на прогрчките кругови во Битола. Тоа секако нема значајно да влијае на положбата на македонското население, но сепак барем за извесен период двојниот притисок, грчки и османлиски, ќе биде намален.

Врз основа на изнесеното во прилогот може да се заклучи дека и покрај делувањето на грчкиот конзулат во соработка со битолската митрополија, во наведениот временски период грчката пропаганда не можела да создаде широка база. Нејзината главна ориентација била насочена кон влашката популација во градот, но многу мал бил успехот за посилно влијание кај македонското словенско православно население.

(Рецензент: *Проф. д-р* Михајло Миноски)

²⁹ ДАРМ, м-2: Calvert-Russel, Monastir, October 25th, 1865, FO 78/1879

³⁰ ИСТО

SUMMARY

Dalibor JOVANOVSKI

GREEK PROPAGANDA ACTIVITIES IN BITOLA DURING THE SIXTEES OF XIX CENTURY (UP TO THE CRETEAN UPRISING IN 1866)

Greek government in 1853 brought a decision for establishing a viceconsulate in Bitola, but because of the financing lack and breaking of the greco-turkish relationships such decision could not be accomplished up to the 1859, when Vangelios Antipas was named as the first greek diplomatic representative in this Macedonian city. His activities were directed to strenght the position of the hellenism and to enhance Greek propaganda in this part of Macedonia. Thus he put a great effort to accomplish his task during which very often he did find opposition by some circles of the Slavic population, which preponderated in the city. Also, he had some dispute with his Russian colleague over the question of the national belonging of the Christian population in Bitola. After the dynastic changing in Greece in 1863 there was some ceasing of the Greek propaganda activities, but it lasted only a few months. It is worth to note that in 1863, despite political troubles in Greece, the government in Athens decided to lift the rank of hers diplomatic representation in Bitola — viceconulat became consulate. This moves of the Greek government had shown hers interest about Bitola. Thus the Greek consular representatives enhanced their activities, but after the beginning of the Cretean uprising in 1866, they were stopped by the turkish authorities.

Клучни зборови: *Македонија, Грција, Битола, Атина, Валијанос*